

Niklas Olsen

En partisan i kamp for historier i flertal - Reinhart Kosellecks alternativ til historiefilosofien

Reinhart Koselleck hører utvivlsomt blandt de historikere, der har reflekteret mest indgående og systematisk over historiens, historieskrivningens og historikerens rolle i det moderne samfund. Koselleck ville noget med historien. Han havde stærke meninger om, hvordan historie bør skrives, tænkes og leves, og han var en skarp kritiker af samtidens fremherskende historiebevidsthed. Med filosofen Jacob Taubes' ord var Koselleck igennem hele sin videnskabelige karriere "en partisan for historier i flertal imod historie i ental" (Taubes 1973: 493). Hvad Taubes refererede til, var den kritik af den moderne historiefilosofi, der løber som en rød tråd fra *Kritik und Krise* (Koselleck 1959) over *Preussen zwischen Reform und Revolution* (Koselleck 1967a), *Geschichtliche Grundbegriffe* (Koselleck 1962-1997) og de to samleværker *Vergangene Zukunft* (Koselleck 1979) og *Zeitschichten* (Koselleck 2000). I disse skrifter forsøgte Koselleck utrætteligt at underløbe historiefilosofiens totalitære krav til mennesket om at anskue historien som ét stort fremadskridende projekt, der skal styres og formes på vej mod sit endemål – en ny, perfekt og utopisk verden – og dens fordring om at eliminere enhver forhindring på vejen mod dette mål.

I det følgende vil jeg se nærmere på historiefilosofiens rolle i Kosellecks forfatterskab. Mere konkret vil jeg belyse, hvordan Koselleck konstruerede sine tanker om historiefilosofien; hvordan han dokumenterede dens opkomst og virkninger; og hvordan han forsøgte at modvirke dens totalitære krav.

Artiklen består af tre dele. Først vil jeg demonstrere, hvordan Koselleck med udgangspunkt i læsninger af filosofen Karl Löwith og juristen Carl Schmitt i arbejdet med *Kritik und Krise* skabte en grundforestilling om historiefilosofi som *sekulariseret eskatologi* og som omdrejningspunktet i moderne politisk ideologi. Dernæst vil jeg vise, hvorledes Koselleck i arbejdet med *Preussen zwischen Reform und Revolution* og *Geschichtliche Grundbegriffe* udbyggede den dokumenta-

tion og kritik af den moderne historiefilosofis opkomst og virkninger, som han havde startet i *Kritik und Krise*. Endelig vil jeg til slut berøre, hvordan Koselleck sideløbende med sin empirisk baserede kritik af historiefilosofien udviklede et alternativ til historiefilosofien i form af en historieteoretisk forankret tese om betingelserne for mulig historie og dermed også om menneskets muligheder for at indrette nutiden og fremtiden. Det var netop igennem denne tese, at Koselleck forsøgte at gennemtrumfe en accept af historier i flertal i samtidens historiebevidsthed.

Den moderne historiefilosofi som sekulariseret eskatologi

Igennem hele sit forfatterskab fastholdt Koselleck en grundforestilling om den moderne historiefilosofi som såkaldt *sekulariseret eskatologi*. Denne forestilling blev grundlagt i studieårene ved universitetet Heidelberg gennem læsninger af tidens store ekspert indenfor historiefilosofien – den tysk-jødiske filosof Karl Löwith (1897-1973).

Löwith havde i 1920'erne studeret hos Edmund Husserl og Martin Heidegger og var i starten af 1930'erne i gang med at skabe sig en lovende karriere i Tyskland, da han pga. sin jødiske oprindelse blev nødsaget til at emigrere – først til Italien, senere til Japan og endelig til USA. Efter krigen, i 1952, returnerede han med Hans-Georg Gadamer's hjælp til et professorat i filosofi ved universitetet i Heidelberg, hvor han snart efter blev Kosellecks bivejleder på doktorarbejdet *Kritik und Krise* (Löwith 1986).

Umiddelbart inden Löwith returnerede til Tyskland, havde Koselleck ageret medoversætter på Löwiths vel nok mest berømte værk, *Meaning in History* fra 1949, hvori Löwith fremførte en tese om, at de kulturelle og intellektuelle betingelser for den 'europæiske katastrofe' skal findes i opkomsten af den moderne historiefilosofi. Med termen historiefilosofi mente Löwith "en systematisk fortolkning af universalhistorie i overensstemmelse med et princip ifølge hvilket historiske begivenheder og rækkefølger er forenede og rettet imod en endelig mening" (Löwith 1984: 1). Hans krystallklare og siden vidt berømte argument i bogen lød, at alle moderne historiefilosofier skal forstås som sekulariseret eskatologi.

Löwith argumenterede mere konkret for, at opkomsten af den moderne historiefilosofi havde at gøre med en forandring i menneskets bevidsthed, herunder specielt opfattelsen af tid, der fandt sted i perioden fra det antikke Grækenland til det 19. århundrede. Ifølge det græske syn på livet, verden og historien bevægede alting sig i gentagelige og evige cyklusser. Den kristne forestilling om verden var baseret på en lære om en nært forestående undergang af den jordiske verden, men troen på det guddommelige rige indeholdt samtidig

en forventning om frelse i historien: forventningen om en eskatologisk fremtid. Hermed blev en helt ny tidslig horisont åbnet.

Löwith hævdede i forlængelse heraf, at den moderne historiefilosofi blev skabt i det øjeblik, hvor eskatologien blev sekulariseret – hvor mennesket satte sig selv i guds sted og begyndte at tro, at det kunne og tilmed var ansvarlig for at styre og forme historien hen imod et fremtidigt og endeligt mål i denne verden. Samtidig med at det moderne fremtidsfokuserede menneske frigjorde sig fra alle hidtidige ontologiske begrænsninger og ignorerede den temporale endelighed af ethvert menneskes eksistens, projekterede det nu sit krav om mening på historien og opfattede alle sine aktiviteter som forberedende til det historiske endemål i form af en bedre verden.

Löwiths perspektiv på denne udvikling – og på den moderne menneskeskabte verden generelt – var præget af en dyb pessimisme. Samtidig med at han bestred enhver idé om en iboende mening i historien, proklamerede han i forordet til *Meaning in History*, at hans analyse ikke indeholdt konstruktive resultater. I nærmest stoisk resignation tilføjede han: “[Menneskets] planlægning og gætterier, dets design og beslutninger, udfylder – hvor vidtrækkende de end er – kun en begrænset funktion i historiens ødsle økonomi, der favner, tumler og opsluger dem” (Löwith 1986: VI).

På trods af sin pessimisme står *Meaning in History* stadig i dag som et hovedværk inden for filosofihistorien. Bogen gjorde også et dybt indtryk på Koselleck, der i et interview har fortalt, at det tre måneder lange arbejde med at oversætte *Meaning in History* hører blandt de mest lærerige oplevelser i hans liv (Hettling & Ulrich 2005: 56). Kosellecks umiddelbare erfaringer fra arbejdet blev straks overført til doktorarbejdet *Kritik und Krise*, hvori han tildelte tesen om den moderne historiefilosofi som sekulariseret eskatologi en central rolle i sit forsøg på at forklare den moderne verdens politiske rødder. Dog føjede han en række væsentlige nye dimensioner til Löwiths universal- og idéhistorisk anlagte undersøgelse.

Historiefilosofien som kernen i moderne politisk ideologi

Koselleck forsøgte i *Kritik und Krise* først og fremmest at vise, hvordan historiefilosofien opstod i en specifik *realhistorisk* situation – på et bestemt tidspunkt og på et bestemt sted. Nærmere bestemt blev den moderne historiefilosofi ifølge Koselleck født i oplysningstidens loger, klubber og saloner, hvor den fra begyndelsen var bundet til det nye, borgerlige samfunds forestillinger om at afskaffe den absolutte stat og dens amoralske politik på bekostning af en mere fornuftig, human og autentisk verden.

Koselleck viste i de to første kapitler af afhandlingen således først, hvordan oplysningstænkere i det 18. århundrede opbyggede en forestilling om menneskets moral og fornuft som noget ægte, autentisk og sandt, som de konfronterede med en forestilling om den absolutte stats politik som værende fundamentalt ond, idet den forhindrede menneskets moral i at udfolde sig. Snart efter voksede denne forskel sig til et samfundsmæssigt alternativ mellem politik eller moral; samfundet eller staten; en verden baseret på ondskab eller på fornuft, lighed og sandhed – et alternativ, der afkrævede en snarlig beslutning.

Dernæst introducerede Koselleck i det tredje kapitel så historiefilosofien som hjørnestenen i oplysningstænkernes verdensbillede og som selve deres magt. Historiefilosofien garanterede ifølge Koselleck ikke blot, at en ny verden kunne blive tilvejebragt; den tilbød endog en politisk aktionslinje frem i tiden, som mennesket kunne programmere med tidens mekaniske og matematiske modeller og dermed foregribe fremtiden.

Samtidig med at Koselleck med reference til Löwith indgående beskrev historiefilosofien som en arv af den sekulariserede eskatologi, understregede han, at historiefilosofien først blev specifikt moderne, da den teologiske arv i det 18. århundrede blev underkastet tidens rationelle og naturvidenskabelige verdensforestilling og overført på menneskets historiske bevidsthed. Det var her, hævdede han, at ”det nye menneske, ’Jordguden’” (Koselleck 1954: 98) gjorde sine første moderne historiefilosofiske forestillinger om at lede og styre historien i forhold til programmer og prognoser og i retning af et mål i fremtiden. I denne specifikke situation var målet at omstyrte staten.

I løbet af det tredje kapitel beskrev Koselleck desuden mere konkret, hvordan oplysningstænkere som Turgot og Rousseau på basis af deres historiefilosofiske bevidsthed og deres fremskridtsoptimisme og tro på menneskets rationalitet begyndte at forudsige og legitimere borgerkrig og revolution i forsøget på at omstyrte den absolutte stat og fremskynde en ny og bedre verden. Da den historiefilosofiske bevidsthed havde spredt sig til alle afkroge af det nye borgerlige samfund, blev de mange og stadig mere insisterende krav om politisk handling endelig indfriet. ”Vekslen” – lyder således den allersidste linie af *Kritik und Krise* – ”blev første gang indløst i den franske revolution” (Koselleck 1954: 145).

Med denne slutning understregede Koselleck, at *Kritik und Krise* i høj grad skal læses som en subtil, men ætsende kritik af den historisk-filosofiske legitimering af den franske revolution. I hans optik var den moderne historiefilosofi fra sin fødsel karakteriseret af på én gang totalitære, utopiske og uansvarlige træk.

Koselleck påpegede således systematisk, hvordan den utopiske forkastelse af enhver autoritet førte til en autoritet baseret på ideologi og terror, hvor oplysningstidens antageligt anti-autoritære begreber som fornuft, lighed og moral kunne misbruges som diktatoriske våben. Samtidig med oplysningstænkernes proklamation af den snarlige fremkomst af en verden, hvori alle er lige, og hvor den eneste autoritet er det enkelte menneskes dømmekraft, blev der således i logerne, salonerne og klubberne etableret et socialt hierarki af viden og indsigt. Her rejste der sig et krav på lederskab hos dem, der mente sig indviet i den rigtige fornuft, moral og kritik – og i de progressive love for historiens gang – og som derfor anså det som deres opgave at uddanne andre på vejen mod den nye verden. I disse samfund lokaliserede Koselleck således kimen til den moderne totalitarisme. ”Logerne”, skrev han, ”blev til det stærkeste socialinstitut i det 18. århundredes moralske verden” (Koselleck 1954: 73). Samtidig gjorde han opmærksom på, hvordan lederne af disse loger samtidig med at gøre krav på lederskab med reference til historiens iboende, fornuft og retning konsekvent undsagde sig ethvert ansvar i de konkrete politiske beslutningsprocesser.

Herigennem afdækkede Koselleck, hvordan historiefilosofien blev til selve fundamentet i en specifikt moderne selvbedragerisk politisk beslutningsstruktur. En beslutningsstruktur, hvor ingen tager ansvar for de begivenheder, som de selv – uden skelen til hverken historiske erfaringer eller samtidige realiteter – er med til at fremskynde, og hvor idéer om historiens forløb og fremtidige verdener kontinuerligt kan legitimere elimineringen af enhver forhindring på vejen mod de historiske endemål. I Kosellecks øjne havde de nye ansvarsløse, moralsk og utopisk anlagte historiefilosofier således ikke blot fremskyndet den franske revolution, men desuden banet vejen for de senere ideologisk begrundede borger- og verdenskrige. Det fremgik i de allerførste liner af *Kritik und Krise*, hvor Koselleck skrev:

Den nuværende krise i verdenshistorien, som er politisk bestemt gennem den polare spænding mellem de to verdensmagter Amerika og Rusland, er historisk set et resultat af den europæiske ekspansion over jordkloden. Denne krise udspiller sig – ligesom udbredelsen af det borgerlige samfund over hele jordkloden – inden for horisonten af det moderne menneskes historiefilosofiske og overvejende utopiske selvforståelse. (Koselleck 1954: I)

Med dette perspektiv fulgte Koselleck sin mentor, juristen Carl Schmitt (Olsen 2005), der i flere skrifter fortolkede den kolde krig mellem USSR og USA som en ’verdensborgerkrig’, der blev udkæmpet med historiske filosofier (kommunisme og liberalisme) som de centrale og legitimerende våben. Ligesom

Schmitt tegnede Koselleck hermed et billede af en moderne verden, hvor revolution, totalitarisme og krig potentielt hører til den daglige orden, og hvor betingelserne for en varig og ansvarlig politisk orden er fraværende, så længe den historiefilosofiske verdensanskuelse udelukker enhver accept af politiske modstandere og fjender.

Sekulariseringstesens som modernitetskritik

Uden at Koselleck i *Kritik und Krise* på nogen måde kritiserede eller forkastede hele oplysningstiden per se fremførte han via Löwiths og Schmitts begreber, figurer og kategorier åbenlyst også et historiesyn, der var domineret af en kritisk opfattelse af den moderne verden. Samtidig adskilte Koselleck sig på vigtige punkter fra sine læremestre – bl.a. i måden hvorpå han forbandt sekulariseringstesens og modernitetskritikken.

Overordnet fulgte Koselleck i *Kritik und Krise* sine læremestre på den måde, at han lige som Löwith anvendte sekulariseringstesens til at anklage det moderne menneske for at tilrane sig en række beføjelser, som det ikke har, og at han ligesom Schmitt modstillede den absolutte stats klare kriterier for politiske beslutninger mod den moderne verdens uklare beslutningsstrukturer. Men snarere end ligesom Löwith og Schmitt at karakterisere den moderne verden som inferior, illegitim eller kriminel, talte han om den moderne verdens *pathogenese* – om at den med sine overdrevne utopiske, historiefilosofiske og fremtidsfokuserede dimensioner var født med visse problemer, der forårsagede alvorlig sygdom. Desuden var Koselleck af den opfattelse, at overgangen til moderniteten var en uafvendelig begivenhed og derfor fulgte han i sit forsøg på at finde en kur til den moderne verdens sygdomme ikke sine læremestres tilbageskuende perspektiver angående en restaurering af tidligere forhold.

Koselleck var således hverken tiltrukket af Löwiths håb om at genoplive kosmostanken eller af Schmitts forsøg på at genetablere den absolutte stats politiske orden gennem påkaldelse af modrevolutionære historiske aktører som Joseph de Maistre og Juan Donoso Cortés. Ligesom Koselleck kritiserede modernitetens utopiske og uansvarlige politiske orden og struktur, afviste han absolutismens politiske system, idet dette havde vist sig ude af stand til at indfri modernitetens krav om forandring – bl.a. havde systemet ikke evnet at omforme sine undersåtter til borgere ved at godkende deres deltagelse i statens politik.

Hermed undlod Koselleck ikke blot at fylde sin analyse med det samme politisk-ideologiske indhold som Schmitt: han afstod helt fra at artikulere nogen form for moderne social-politisk vision, ideologi eller program, der skulle ændre eller afløse den samtidige orden. Derfor skal *Kritik und Krise* læses som

en historisk dekonstruktion af samtidens politik snarere end som en politisk-social konstruktion eller identifikation.

På den baggrund synes Jürgen Habermas' berømte samtidige anmeldelse af *Kritik und Krise* skudt langt over målet, idet den reducerede Koselleck til Schmitts mundstykke og dermed insinuerede, at Koselleck, ligesom sin i efterkrigstiden så forkætrede mentor, var drevet af neokonservative politiske forestillinger og målsætninger (Habermas 1960). Dog påpegede Habermas en række andre perspektiver, der synes problematiske i Kosellecks analyse – bl.a. den éndimensionale og strengt dialektiske fremstilling af, hvordan oplysningstænkningen uundgåeligt førte til krise og borgerkrig. I sin konstruktion af den moderne verden som et fænomen, der er præget af evig krise, revolution og krig, nedspillede Koselleck, ifølge Habermas, ikke blot historiens kompleksitet og diversitet (for yderligere kritik, se Gollwitzer 1960 og Haikala 1997). I Habermas' øjne anvendte han desuden et styrende, altoverskyggende men udtalt fortolkningsmønster, der nærmest bar omvendte historiefilosofiske træk.

Det var dette fortolkningsmønster, filosofen Helmut Kuhn beskrev i sin ellers rosende anmeldelse af *Kritik und Krise*, da han indvendte, at Kosellecks dialektiske og pessimistiske analyse i *Kritik und Krise* er så éndimensional, at den kommer faretruende tæt på at annullere sig selv. Ifølge Kuhn udskiftede analysen tilsyneladende blot en type historiefilosofi med en anden: "De store forhåbninger", skrev Kuhn, "bliver erstattet af en usandsynlig håbløshed – den absolutte krise afløser utopien som historiefilosofisk point de repère, eksistentialismen afløser futurismen" (Kuhn 1961: 668). Denne udskiftning, bemærkede Kuhn, ændrer ikke den skematiserende effekt: fremmedgørelsen bliver ikke mindre.

Koselleck anerkendte i senere oplag af *Kritik und Krise* kritikken af det ensidige billede af oplysningstiden i den første version af værket (Koselleck 1988: 1-4), men han følte sig utvivlsomt misrepræsenteret både som nykonservativ (Habermas) og som resigneret historiefilosofisk pessimist (Kuhn). For det første var Koselleck utvivlsomt klar over, at han også forsøgte at fortolke og skrive historien om det moderne i ental, men han mente at adskille sig fra historiefilosofferne ved at have empirisk bevis for sine teser om historiefilosofiens negative indflydelse på den moderne verdens politiske tænkning. For det andet var han af den opfattelse, at modernitetens sygdomme kunne kureres, selv om det ikke fremgik klart af *Kritik und Krise*. Derfor forsøgte han i kølvandet på doktorafhandlingen at tilbagevise begge aspekter af kritikken ved empirisk at udbygge og nuancere sin dokumentation af den moderne historiefilosofis opkomst og virkninger og ved at udvikle et mere konstruktivt alternativ til den moderne historiefilosofi i form af en historieteoretisk forankret tese om menneskets muligheder for at indrette verden på en mere ansvarlig vis.

Den preussiske reformperiode og begrebet Historie som 'kollektiv-singularis'

Først og fremmest gik Koselleck i sin habilitation *Preussen zwischen Reform und Revolution* fra 1965 i dybden med nogle mere konkrete konsekvenser af oplysningens utopiske filosofier. Inspireret af sin *Doktorvater*, historikeren Werner Conze, valgte han således et forfatnings- og socialhistorisk perspektiv for at vise, hvordan det preussiske bureaukati i perioden mellem den franske revolution og 1848 forsøgte at kontrollere den vanskelige overgang fra stænder- til borgersamfund. Mere konkret beskrev Koselleck i sine studier en proces, hvor de preussiske reformbureaukrater skulle håndtere tidens enorme forventninger om forandring og fremskridt, som de forsøgte at indløse gennem en juridisk kontrol af modernitetens dynamikker.

Hovedargumenterne i habilitationen så allerede dagens lys i et mindre forstudie fra 1962 (Koselleck 1962). Heri demonstrerede Koselleck bl.a., hvordan de preussiske bureaukraters reformprojekt havde det tilfælles med oplysningstænkerne i *Kritik und Krise*, at deres tankegang var imprægneret af den moderne historiefilosofi. "Således knyttede", skrev Koselleck, "alle reformværkets love an til en større bevægelse, hvis mål man – ligesom i de idealistiske historiefilosofier – så i verdensplanens realisering i almen menneskelig frihed og sædelighed" (Koselleck 1962: 86). I reformbureaukraternes verdensbillede var den preussiske stat involveret i "en fremadskridende verdensplan" – målet var at besejre den eksisterende orden "for at åbne en fri fremtid for de frisatte kræfter" (Koselleck 1962: 86).

I *Preussen zwischen Reform und Revolution* udbyggede Koselleck med et væld af empiriske detaljer den centrale konklusion fra forstudiet: nemlig at reformbureaukraternes ihærdige og prisværdige forsøg på at navigere den preussiske stat gennem tidens voldsomme forventning om forandring og fremskridt mislykkedes. Bureaukraterne måtte, forklarede Koselleck, simpelthen bukke under for det stigende historiefilosofisk ladede forventningspres, som de selv havde været med til at sprede til samfundets sociale grupper og lag. Og ved at slutte værket med henvisning til revolutionen af 1848 som symbolet på de fejlslagne reformer påviste Koselleck endnu engang, hvordan dynamikkerne i den moderne historiefilosofi siden 1789 har gjort det vanskeligt at skabe en stabil politisk orden.

Selv om *Preussen zwischen Reform und Revolution* var langt mere social-empirisk anlagt end *Kritik und Krise* tog en enkelt anmelder af doktorafhandlingen, Mack Walker, tråden op fra Habermas og Kuhn, idet han diskuterede, hvorvidt Koselleck i sin beskrivelse af historiefilosofiens dynamikker i den moderne verden selv opererede med en slags metafysisk historiefilosofi. Walker observerede

således, at ansvaret for de mislykkede reformer i langt mindre grad blev til-delt specifikke aktører, samfundsgrupper eller preussiske samfundsforhold, end de blev tildelt de 'historiske kræfter', som var blevet frigivet omkring den franske revolution, og som ingen kunne styre – ikke engang de preussiske bureaukrater. Da de først påbegyndte reformer, blev de lynhurtigt fanget i en proces, hvor alle deres succeser simpelthen var determineret til før eller siden at bryde sammen:

Uanset hvilket reformområde der er tale om, ligger mønstret så fast, at det væk-ker en nervøsitet hos læseren. Det kunne måske have været undgået med en mindre bog. Noget i 'historiske kræfter' går imod reformbureaukraterne. Noget skæbnesvangert, tragisk eller ironisk, alt afhængig af perspektivet, fik alle faktorer til at samvirke om deres egen undergang. Men ved sin bemestring af detaljer afliver forfatteren igen og igen – delvist i det mindste – mistænksomheden overfor historiske kræfter og modsigelser, idet han ikke konstruerer disse kræfter ved luftige fortolkninger, men med dokumenter og ud fra virkelige menneskers mål og handlinger. (Walker 1969: 184)

Med denne observation belyste Walker et centralt karakteristika i Kosellecks tidlige skrifter. I disse fremstår moderniteten og den moderne historiefilosofi ofte som en altomfattende, destruktiv og ustopkelig kraft, der på næsten uundgåelig vis fører til konflikt, krise eller krig, og dermed er Kosellecks fortolkning af den moderne historiefilosofi enkelte steder faretruende nær ved at udfolde sig som en slags omvendt historiefilosofi. Men bl.a. fordi Kosellecks argumenter kontinuerligt er overbevisende understøttet af et væld af beviser, kan de umuligt forkastes som ren teleologi. *Preussen zwischen Reform und Revolution* er et fremragende eksempel på dette. Bogen fremstår således først og fremmest som en imponerende empirisk baseret analyse, og det er værd at bemærke, at bogen blev ualmindelig godt modtaget af stort set alle anmeldere – både i og udenfor Tyskland.

Hvad der bl.a. adskiller *Preussen zwischen Reform und Revolution* fra Kosellecks andre værker er, at Koselleck denne gang ikke brugte fortiden til at kritisere politiske og ideologiske forhold i nutiden. Fraværet af nutidsbesøg og ideologikritik i værket skyldes formentlig, at Koselleck var nødsaget til at følge visse normer i Conzes *Arbeitskreise für moderne Sozialgeschichte*, hvori arbejdet blev konciperet, og at han desuden mere generelt var tvunget til at positionere sig som en mindre kontroversiel og mere konventionel historiker, hvis han skulle gøre sig forhåbninger om efterfølgende at få et professorat. Et sådant fik Koselleck i 1967 ved universitetet i Heidelberg, hvorefter studiet og kritikken af historiefilosofien igen blev det et centralt tema i hans publikationer.

Først og fremmest udviklede Koselleck i arbejdet med begrebshistorien og *Geschichtliche Grundbegriffe* nye måder at dokumentere, begrebsliggøre og kritisere den moderne historiefilosofis opkomst og virkninger. I et forsøg på at teoretisere forandringen i den menneskelige bevidstheds historie på tærsklen til den moderne verden introducerede Koselleck her bl.a. idéen om en 'saddeltid' (*Sattelzeit*) fra 1750 til 1840, hvor det gamle stænderssamfunds erfaringsmættede begreber afløstes af politiserede og forventningstunge 'bevægelsesbegreber', der er *tidsliggjort* på en ny måde ved at gribe ind i fremtiden. I stedet for at pege mod fortiden og hvile på en idé om gentagelige mønstre i historien blev begreberne imprægneret af "historisk filosofiske flugtlinier" (Koselleck 1972: XVII) – dvs. fyldt med en forventning om fundamental social-politisk forandring og fremskridt i retning mod et endemål i historien.

Denne begrebslige transformation påviste Koselleck på paradigmatisk vis i sit første begrebshistoriske studie om begrebet *Historie/Geschichte* (Koselleck 1967b). Artiklen byggede på Kosellecks tiltrædelsesforelæsning i Heidelberg og blev i 1967 publiceret i et festskrift til Karl Löwith. Dette var tilsyneladende ingen tilfældighed, idet temaet i artiklen tog udgangspunkt i forbindelsen mellem *sekulariseret eskatologi* og det moderne historiebegreb.

Kosellecks hovedargument i artiklen lød, at historien havde mistet sin status og funktion som 'livets læremester' i overgangen til den moderne verden. Denne udvikling blev, forklarer Koselleck, betinget af, at det moderne menneske til forskel fra både grækerne og de kristne forestillede sig historien som et fænomen, der udfolder sig gennem nye og singulære begivenheder. Dermed forsvandt den gængse tro på, at det var muligt at hente brugbare pædagogiske, moralske og politiske indsigter fra historiske eksempler og fortællinger.

Ifølge Koselleck blev denne forandring i menneskets bevidsthed symboliseret ved, at begrebet *Historie* blev afløst af begrebet *Geschichte*. Idet dette nye begreb gjorde krav på at omfatte al historie og samtidig at være sit eget objekt og subjekt, udelukkede det nye begreb enhver tale om *historier* i flertal på bekostning af *Historien* i ental. Derfor døbte Koselleck dette begreb en 'kollektiv-singularis'. Som en 'kollektiv-singularis' blev begrebet *Geschichte* imprægneret med historiefilosofi og struktureret omkring en forestilling om *Historien* som en proces med en indbygget struktur og endemål, der kunne planlægges, skabes og accelereres af mennesket. Og ved at blive koblet til andre begreber, bl.a. Frihed, Retfærdighed og Revolution, har *Historien* – ifølge Koselleck – siden udgjort selve motoren i utallige forsøg på at realisere altomfattende politisk-soziale projekter.

Studiet af *Historie/Geschichte* betragtes af mange som Kosellecks vigtigste begrebshistoriske studie – også af Koselleck selv. Han har således udtalt, at hans begrebshistoriske projekt for alvor begyndte, da han opdagede, hvordan historiebegrebet i 'saddeltiden' forandrede sig fra et pluralt til et singulart be-

greb – til en ’kollektiv-singularis’. Snart efter erkendte Koselleck nemlig, at denne opdagelse tilbød en overordnet model til at beskrive centrale sociale og politiske begrebers tilblivelse på tærsklen til det moderne. Modellen er således også omdrejningspunktet i Kosellecks andet paradigmatiske begrebshistoriske studie af begrebet *Revolution* fra 1969 (Koselleck 1969), hvori man finder et af Kosellecks mest eksplicitte kritikker af den historiefilosofisk ladede moderne politiske ideologi. Ifølge Koselleck tilhører *Revolution* de allerede eksisterende begreber, der i ’omsadlingstiden’ fik tillagt helt nye betydninger. Med rødder i det latinske ord *revolutio* refererede ordet *Revolution* førhen bl.a. i en politisk sammenhæng til en naturlig og menneskeligt ubrydelig cirkulation mellem antikkens klassiske styreform, og i en videnskabelig kontekst kunne revolutionsbegrebet henvisne til himmellegemernes omløbsbevægelser, som eksempelvis hos Kopernikus i 1600-tallet.

Oplysningstænkerne gav imidlertid begrebet en ny mening, da de med revolutions-begrebet begyndte at fortolke alle begivenheder ud fra forandringens og omvæltningens perspektiv. ”Alt i denne verden er revolution” – lød således Louis Sébastian Merciers berømte ord fra 1772 (Koselleck 1969: 830). I denne proces dannedes begrebet *Revolutionen* som en ’kollektiv-singularis’. Eftersom retningen for revolutionen ikke blot blev opfattet som en irreversibel, men også som en permanent og vedvarende bevægelse, anskaffede den, der formåede at definere begrebets specifikke indhold og retning, sig et af de mest effektive, men ifølge Koselleck også allermest destruktive og skødesløse våben i moderne politik.

Som et angreb på *Revolutionens* status i moderne politik rettede Koselleck i slutningen af artiklen således følgende replik:

Hvis vi vender os mod nutidens internationale politiske situation, rejser der sig et spørgsmål om, hvordan borgerkrigens hypostaserede legitimitet forholder sig til den permanente verdensrevolutions bagvedliggende legitimitet. Siden anden verdenskrigs afslutning er en række borgerkrige flammet op, som synes at sprede sig videre mellem de store magtblokke. Fra Grækenland over Vietnam til Korea, fra Ungarn over Algeriet til Congo, fra mellemøsten til Cuba og atter til Vietnam strækker der sig rumligt begrænsede, men i deres rædsler grænseløse, borgerkrige. Vi må spørge os selv, om ikke de talrige regionalt begrænsede, men globalt ud-kæmpede borgerkrige for længst har udtæret og afløst begrebet om en legitim og permanent revolution? Er verdensrevolutionen ikke blegnet til en indholdsløs formel, som vidt forskellige programmer i vidt forskellige lande kan gøre pragmatisk brug af og anstrenge over evne? (Koselleck 1969: 837)

Med denne afslutning på studiet af revolutionsbegrebet opfyldte Koselleck en af de erklærede ambitioner med *Geschichtliche Grundbegriffe*: nemlig at udøve en semantisk kontrol af vores samtidige sprogbrug og tankegange. Hvis definitioner ikke længere fremstår som ahistoriske og abstrakte, skrev Koselleck i det programmatisk skrift til projektet, kan undersøgelserne forhåbentlig lede til en skærpet bevidsthed, ”der fører fra historisk klarlæggelse til politisk afklaring” (Koselleck 1972: XIX). At mange af artiklerne i *Geschichtliche Grundbegriffe* lever op til ambitionen om at dekonstruere den moderne sprogbrug, herunder i særdeleshed den historiefilosofiske komponent i det moderne politiske vokabular, er en af leksikonets største fortjenester.

Betingelserne for mulig historie som alternativ til historiefilosofien

Som allerede nævnt sigtede Koselleck ikke blot mod at underminere historiefilosofiens legitimitet gennem empiriske studier. Samtidig med at han skrev på *Kritik und Krise*, forsøgte Koselleck sideløbende at udarbejde et alternativ til den historiefilosofiske historiebevidsthed i form af en historieteoretisk forankret tese om betingelserne for mulig historie og herunder for at indrette nutiden og fremtiden.

Fundamentet til dette alternativ blev udfoldet i et brev til Carl Schmitt fra januar 1953 (Koselleck 1953). I et forsøg på at korrigere historismens underliggende opfattelse af, at historien har en iboende drivkraft, mening og retning, udkastede Koselleck her med udgangspunkt i Heideggers begreb om ’endelighed’ ’at skulle dø’ og ’evnen til at dræbe’ som det første af fem begribelige par i en ontologisk teori om de betingelser, der ligger udenfor sproget, og som betinger, skaber og strukturerer menneskelige relationer, organisation og historie. De andre par var ven og fjende, herre og slave, inde og ude samt mand og kvinde (Olsen 2005).

Styrken ved denne ontologi, forklarede Koselleck, er at afgrænse det historierum, som de enkelte mennesker altid vil tilhøre, og som de ikke kan transcendere. Med dens strenge formalisme garanterer ontologien ikke nogen iboende mening eller retning i historien, men anviser udelukkende rammerne for det menneskeligt mulige. På den ene side levner den plads til, at historie kan udfolde sig på forskellig vis, alt efter hvordan de formalistiske rammer udfyldes; på den anden side påpeger ontologien det evige konfliktpotential, der ligger begravet i den menneskelige natur, og som må medtages i enhver fremtidsplanlægning. Derfor anså Koselleck sin ontologi for at være en langt mere realistisk og ansvarlig historiebevidsthed end den historiefilosofiske, og han nærrede fra starten store forhåbninger til den. ”Sandheden ved en sådan historie-ontologi”, skrev han i det allerede citerede brev til Schmitt, ”skulle

lade sig påvise i enhver prognose, ligesom den på den anden side selv må have prognostisk kraft, for så vidt de historiske tvangsprofetier kan sættes ud af kurs” (Koselleck 1953).

Selv om Koselleck først tematiserede sin ontologi direkte i sine publikationer fra starten af 1970'erne, spillede den en vigtig rolle i mange af hans publikationer i 1960'erne. Et eksempel herpå finder man i artiklen “Geschichtliche Prognose in Lorenz v. Steins Schrift zur preussischen Verfassung” fra 1965 (Koselleck 1965), der blev skrevet i forbindelse med Kosellecks studier af den preussiske reformperiode. I artiklen udfoldede han et sæt opbyggende og konstruktive tanker om, hvordan historieteoretiske refleksioner om det menneskelige mulige bør medtages i politisk tænkning og planlægning.

Artiklens hovedmål var at belyse den, ifølge Koselleck, unikke historiske tænkning hos den tyske videnskabsmand Lorenz v. Stein (1815-1890), der er berømt for sine skrifter om statsadministration, forfatningsemner og historieskrivning. Stein, forklarede Koselleck, levede netop i den tidsalder, hvor historiens rolle i samtiden var under hastig forandring i forbindelse med det fundamentale skifte i den menneskelige opfattelse af forholdene mellem fortiden, nutiden og fremtiden. I denne turbulente tid, hvor historie som erfaring af fortiden mistede sin position som livets læremester, var Stein blandt de få, der formåede at kombinere en omfattende viden om historiske begivenheder og facts med en bevidsthed om samtidens krav om fremtidig planlægning.

I stedet for at kapitulere til kravene om konstant at accelerere historien forsøgte Stein i stedet at anskue samtiden i et historisk-kritisk perspektiv. Han var klar over nødvendigheden af at lave prognoser og planlægge fremtiden, men han afstod fra den type planlægning og prognostisering, der sigter mod totaliteten, og som er baseret på en punktuelt og akkumulativ kronologi.

Ifølge Koselleck var det Steins historieteori, der gjorde ham i stand til at modstå den samtidige idealistiske og utopiske tankegang: ”Den hjalp ham til at afkode begivenhederne, både med hensyn til deres langsigtede forudsætninger og deres udløsende kræfter. Stein var historieontolog i ordets fulde dobbeltbetydning. Dog skelnede han blot teoretisk mellem historisk bestandighed og historisk tidslighed, og kun for at få greb om begivenhedernes *Einmaligkeit*“ (Koselleck 1965: 473).

Gennem sit blik for forudsætningerne for menneskelig historie, for historiske erfaringer og for historiens forskellige tidslige niveauer var Stein i stand til at identificere ‘bevægelsen som bevægelse’ og indikere mulighederne for dens fremtidige retning. Han var endog i stand til at applicere denne teori til at planlægge og i nogen grad forudsige retningen af den fremtidige politik i forbindelse med det preussiske forfatningsspørgsmål fra 1852. Stein udelukkede det umulige ved kun at spørge “efter en forfatnings konkrete forud-

sætninger, efter dens mulighedsbetingelser [...] han sluttede fra det kendte i dag til det mulige i morgen, han gik fra diagnosen til prognosen, ikke omvendt“ (Koselleck 1965: 476).

Koselleck sympatiserede åbenlyst med Steins teori om historiske mulighedsbetingelser, der havde paralleller med den teori, som Koselleck havde været beskæftiget med at udvikle fra starten af 1950'erne i et forsøg på at holde fast i de historiske erfaringer og forsøge at modvirke fokuseringen på fremtiden i det moderne samfund. Fra slutningen af 1960erne nedtonede Koselleck imidlertid sine tanker om, hvordan historieteori kunne tilvejebringe nye rammer for politisk tænkning, planlægning og orden, for i stedet med udgangspunkt i sin historiske ontologi at foreslå et paradigmeskift inden for historiefaget. Med reference til Heideggers idé om væren som et tidligt fænomen, der udspiller sig mellem fødsel og død, i retning af en historisk analyse, argumenterede Koselleck mere konkret for, at 'historiens tidlighed' bør være *emnet* for historievidenskaben; at denne netop skulle adskille sig selv fra andre videnskaber gennem en teori om historiske tider (se fx Koselleck 1971).

Dette forslag hvilede på en antagelse om, at historien ikke bør forstås som én lineær bevægelse, men derimod som lag af tidlige strukturer, der med forskellig varighed, hastighed og styrke griber ind i hinanden, og at historien netop udspiller sig i en konstant interaktion mellem disse tidlige lag. Skitsen til denne antagelse findes implicit i Stein-artiklen og blev eksplicit præsenteret i *Preussen zwischen Reform und Revolution* (Koselleck 1967: 14), hvor Koselleck i sin analyse søgte at blotlægge de to forskellige temporal-politiske lag, der var på spil i perioden mellem 1780 og 1848. Et lag, der var forbundet med det fremspirende industrielle og borgerlige samfund, og som var gennemsyret af fremtidsorienterede forestillinger; og et lag, der var forbundet til fortiden, til det gamle regime og agrarsamfundet, og som arbejdede imod tidens massive opbrud og forandringer.

Med reference til den franske historiker Fernand Braudel udviklede Koselleck i de næste årtier en endnu mere kompleks teori om historiens tidlige lag, der blev formuleret i den programmatisk artikel *Zeitschichten* fra 2000 (Koselleck 2000). Her anvendte Koselleck bl.a. Tysklands genforening i 1990 som et eksempel på de forskellige tidlige strukturer i historien: Mere konkret påviste Koselleck, at mens Østtyskland politisk og forfatningsmæssigt straks blev inkorporeret i Vesttyskland, har genforeningen kun langsomt haft effekt på de økonomiske og mentale strukturer. Til denne teori om historiens tidlige strukturer føjede Koselleck i *Zeitschichten* desuden en påstand om, at historien til dels består af gentagelige strukturer. Denne påstand skal ikke forstås sådan, at historien blot gentager sig selv igen og igen, men således at visse mønstre og systemer over længere stræk ofte giver begivenheder visse fællestræk, samtidig

med at disse begivenheder dog hver gang udfolder sig på forskellig vis. Som eksempel nævner han bl.a. det at modtage en brevmeddelelse. Dette kan på den ene side være en singulær begivenhed, der kan have stor og afgørende betydning for den berørte. På den anden side er udbringningen og modtagelsen kun mulig, idet postmanden hver dag udfører sit arbejde i henhold til postvæsenets indbyggede strukturer. Dermed bliver det singulære og det gentagne til forbundet historie.

Konstruktionen af denne komplekse teori om historiens tidslige og gentagende strukturer har været afgørende for Kosellecks videnskabelige forfatterskab. Først og fremmest tjente teorien til at understrege hans pointe om, at historien ikke er direkte formbar og lagt til rette for ideologisk indgriben og planlægning. Samtidig tilbød den et historieteoretisk alternativ til historiefilosofien både i forhold til at indrette den moderne verden og til at fortolke og skrive historie. Endelig formåede han med sin teori at opløse den af Löwith inspirerede skematiske fremstilling af verdenshistorien som tre forskellige tidslige epoker – den græske, den kristne og den moderne – der prægede hans tidligere værker. Selv om Koselleck i sine skrifter stadig insisterede på at fortælle store historier over lange tidslige stræk, gjorde han i sine senere analyser en dyd ud af at skelne mellem historiens forskellige tidslige niveauer og deres forudsætninger. Hermed ophørte de kritiske røster om, at hans opfattelse af den moderne verden skulle være båret af omvendte historiefilosofiske træk.

Fra usamtidig til samtidig

Som en anknytning til sin teori om historiens gentagelige strukturer var Koselleck klar over, at han i konstruktionen af sin historiske ontologi og sin teori om historiske tider trak på tankemønstre, der tidligere var blevet skitseret af tænkere som Stein og Goethe, hvis indsigtsfulde betragtninger om de antropologiske konstanter i den menneskelige natur, han påmindede sit publikum under et foredrag i 1993 (Koselleck 1997). Når Koselleck dengang omtalte Goethe som utidssvarende, idet han ikke lod sig rive med af den fremherskende historiefilosofiske bevidsthed i samtiden, er det svært ikke at tolke bemærkningen i et selvbiografisk perspektiv.

I perioden mellem Kosellecks vurderinger af henholdsvis Stein og Goethe blev hans tanker om, hvordan historie skal forstås, tænkes og skrives imidlertid gradvist mindre usamtidige. Inden for historiefaget blev det således moderne at tale om historie i flertal og at tematisere de mange tabte, glemte og udgrænsede historier, som Koselleck igen og igen havde påpeget eksistensen af. Denne udvikling hang naturligvis sammen med, at den moderne tids vel

nok største historiefilosofiske projekt kollapsede med murens fald og USSR's opløsning, hvilket uden tvivl glædede Koselleck – uden han dog dermed betragtede historiefilosofien som et uddødt fænomen. Han var klar over, at det moderne menneske altid vil lede efter en mening med historien og forsøge at indrette verden derefter. Netop derfor insisterede han på, at begrebet historie skal tænkes i flertal, og at mennesket i sin planlægning af de kommende verdener nødvendigvis bør inddrage en historisk-kritisk teori om det *meneskeligt mulige* samt trække på de historiske erfaringer, hvis målet altså er en varig og ansvarlig politisk orden.

Litteratur

- Gollwitzer, Heinz (1960): *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 11 Jg., s. 303-305.
- Habermas, Jürgen (1960): "Verrufener Fortschritt – Verkanntes Jahrhundert. Zur Kritik an der Geschichtsphilosophie", *Merkur*, XIV Jg., Heft 143-154, s. 488-477.
- Haikala, Siska (1997): "Criticism in the Enlightenment. Perspectives on Koselleck's Kritik und Krise study", *Finnish Yearbook of Political Thought*, vol. 1, s. 70-86.
- Hettling, Manfred og Bernd Ulrich (2005): "Formen der Bürgerlichkeit. Ein Gespräch mit Reinhart Koselleck", s. 40-60 i Manfred Hettling og Bernd Ulrich (red.): *Bürgertum nach 1945*, Hamburg: Hamburg Edition.
- Koselleck, Reinhart (1953): *Brev til Carl Schmitt, 21 Januar 1953*, Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Carl Schmitts arkiv, Registrationsnummer: RW 265.
- Koselleck, Reinhart (1954): *Kritik und Krise. Eine Untersuchung der politischen Funktion des dualistischen Weltbildes im 18. Jahrhundert*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität zu Heidelberg.
- Koselleck, Reinhart (1962): "Staat und Gesellschaft in Preussen 1815-1848", s. 79-112 i Werner Conze: *Staat und Gesellschaft im deutschen Vormärz 1815-1848*, Stuttgart: Ernst Klett.
- Koselleck, Reinhart (1965): "Geschichtliche Prognose in Lorenz v. Steins Schrift zur preußischen Verfassung", *Der Staat*, 1965, bd. 4, s. 469-481.
- Koselleck, Reinhart (1967a): *Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart: Ernst Klett.
- Koselleck, Reinhart (1967b): "Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte", s. 196-219 i H. Braun og M. Riedel (red.): *Natur und Geschichte. Karl Lönwits zum 70. Geburtstag*, Stuttgart: Kohlhammer.
- Koselleck, Reinhart (1972): "Einleitung", *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 1, 1972, Einleitung, s. XIII-XXVII.
- Koselleck, Reinhart (1969): "Der neuzeitliche Revolutionsbegriff", *Studium Generale*, nr. 22, s. 825-838.
- Koselleck, Reinhart (1988): *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Koselleck, Reinhart (1993): *Goethes unzeitgemässige Geschichte*, Heidelberg: Manutius Verlag,

- Koselleck, Reinhart (2000): "Zeitschichten", s. 19-26 i Reinhart Koselleck: *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main: Surhkamp Verlag.
- Kuhn, Helmut: (1961): *Historische Zeitschrift*, bd. 192, s. 666-668.
- Löwith, Karl (1984) [1949]: *Meaning in History. The theological implications of the philosophy of history*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Löwith, Karl (1986): *Mein Leben in Deutschland vor und nach 1933: ein bericht* (mit einem Vorwort von Reinhart Koselleck und einer Nachbemerkung von Ada Löwith), Stuttgart: J. B. Metzler.
- Olsen, Niklas (2005): "Mellem Carl Schmitt og Martin Heidegger. Reinhart Kosellecks søgen efter en historie-ontologi i kølvandet på Anden Verdenskrig", *Slagmark*, nr. 43, s. 45-62.
- Schmitt, Carl (2004) [1922]: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Taubes, Jacob (1973): "Geschichtsphilosophie und Historik", s. 490-499 i Reinhart Koselleck og Wolf-Dieter Stempel (red.) *Geschichte: Ereignis und Erzählung*, München: Wilhelm Fink.
- Walker, Mack (1969): *Journal of Social History*, vol. 3/2, s. 183-187.